

Jan Ifversen

Begrebshistorien efter Reinhart Koselleck

Begrebshistoriens grand old man, den tyske historiker og polyhistor, Reinhart Koselleck døde i februar 2006. Det intellektuelle bo er enormt. Ikke nok med, at Koselleck grundlagde begrebshistorien som historisk disciplin, han var også et forbindelsesled mellem de forskellige nye strømninger inden for historievidenskaben. Længe før den sproglige vending overhovedet blev taget alvorligt i historiefaget, gjorde han opmærksom på sprogets uomgængelighed i studiet af historiske forandringsprocesser. I Tyskland var han en af foregangsmændene i udviklingen af den nye socialhistorie, der for alvor gav historiefaget ny, teoretisk luft (Kocka 2002). Som følge af sin store intellektuelle bredde var han imidlertid også knyttet til de ældre, men dominerende filosofiske strømninger fra det 20. århundredes første halvdel. Koselleck bidrog stærkt til at skabe forbindelse mellem disse strømninger og historievidenskaben.

I kraft af det monumentale leksikon om de historiske grundbegreber, *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, som Koselleck havde hovedansvaret for, har begrebshistorien fået en blivende plads i tysk historieskrivning.¹ Men den har også bredt sig langt ud over Tysklands grænser og til andre discipliner end historie.² Tekster af Koselleck er oversat til mange forskellige sprog heriblandt engelsk, spansk, fransk, portugisisk, italiensk, russisk, kinesisk. Begrebshistoriske projekter inspireret af Koselleck er blevet søsat i en række lande.

Boet efter Koselleck skal ikke gøres op her. Derimod er det intentionen at gøre en slags status over, hvor diskussionen om begrebshistorie står i dag. Begrebshistorien blev heftigt diskuteret blandt tyske historikere, da den blev lanceret i begyndelsen af 1970'erne.³ Siden bredte den sig til andre faggrupper, ofte foranlediget af Koselleck selv. De forskellige indspil var naturligvis præget af forskellige faglige interesser og synsvinkler. Lingvister fokuserede på

de sprogteoretiske aspekter ved begrebshistorien. Historikere i almindelighed var interesserede i forholdet mellem begreber og forandring, socialhistorikere i forholdet mellem begreber og social kontekst. Idehistorikere rettede søgelyset mod forholdet mellem begreber og andre sproglige udtryk for ideer. I diskussionerne udkrystalliserede der sig en række centrale problemfelter, der stadig dukker op, når begrebshistorie er på den faglige dagsorden. Det ved jeg af egen erfaring efter i flere år at have forestået forskeruddannelseskurser i begrebshistorie organiseret af *Concepta – International Research School in Conceptual History and Political Thought*. Det er disse problemfelter, jeg i det følgende vil kigge nærmere på.

Det *første* problemfelt drejer sig om forholdet mellem *begreber* og *kontekst* eller rettere kontekster. Koselleck har selv gjort sit til at fremhæve dette forhold ved at foreslå en arbejdsdeling mellem begrebshistorie og socialhistorie. Bestræbelserne på at afklare forholdet mellem begrebshistorie og socialhistorie har mange berøringsflader med de teoretiske diskussioner omkring forholdet mellem tekst og kontekst, mellem tekstualisme og kontekstualisme og i de mere metafysiske højder mellem sprog og ikke-sprog, der har været ført inden for adskillige fagtraditioner. Kosellecks forhold til kontekst er intimt forbundet med en tidsproblematik. For ham er det spørgsmålet om begrebers tidslighed, der i sidste ende gør begrebshistorie til en historisk teori og analysepraksis. Begreber indgår i historisk forandring samtidig med, at de bærer på historie. Hvor socialhistorien i kraft af sin konceptuelle arkitektur oftest tænkes som en spatial kontekst for begreberne (ved hjælp af analytiske termer som struktur, system og samfund), udgør tiden – i form af tidsrytmer og tidslag – den temporale kontekst.

Det *andet* problemfelt angår spørgsmålet om, hvad der skal forstås ved et *begreb* inden for begrebshistorien. Dette spørgsmål omfatter begrebets sprogteoretiske status, ikke mindst dets forhold til sprogets udtryksside, hvor forholdet til enkeltord står centralt. I dette problemfelt bevæger vi os ind på de sprogteoretiske refleksioner, der understøtter analysen af begreber.

Det *tredje* problemfelt omhandler forholdet mellem *begreber* og *handlen*. Her undersøges det, hvorledes begrebers involvering i social handlen tænkes i begrebshistorien. Det indebærer en diskussion af, hvordan begreber former social handling, og modsat hvordan social handlen kalder på begreber. På det teoretiske plan rejser spørgsmålet om begrebshistoriens handlingsteoretiske forankring i socialhistorien.

Fælles for de tre problemfelter gælder det, at jeg først vil redegøre for, hvordan Koselleck teoretisk reflekterer de forskellige relationer, for dernæst at problematisere hans teoretiske forslag ved hjælp af forskellige kritiske kommentarer til begrebshistorien. Endelig vil jeg skitsere forskellige løsningsforslag.

Til det sidste vil jeg hente inspiration fra en række nyudviklinger inden for begrebshistorien i bred forstand.

I. Begreber og kontekster

I sin første mere omfattende teoretiske præsentation af begrebshistorien slog Koselleck fast, at begreber både er at betragte som 'indikatorer' for en social sammenhæng og som 'faktorer'.⁴ Ved 'indikator' skal vi forstå, at begrebet udtrykker et forhold, hvis årsag lokaliseres til en bestemt sammenhæng. 'Faktor'-karakteren henviser derimod til, at begrebet forårsager noget. For Koselleck er det vigtigt at betone det sidste: "Et begreb er ikke kun en indikator for de betydninger, der sammenfattes i det; begrebet er også disse sammenhænges faktor" (Koselleck 1979: 108; min oversættelse). Med denne betoning tildeles begrebet en autonom status. Det kan ikke blot anskues som en del af konteksten. Koselleck er imidlertid ganske påpasselig med altid at betone begge sider. I indledningen til den omtalte præsentation slår han markant fast, at der uden fælles begreber ikke findes noget samfund, men i den efterfølgende sætning siger han samtidig, at "omvendt er vore begreber forankret i politisk-samfundsmæssige systemer, der er for komplekse til blot at blive opfattet som sproglige fællesskaber organiseret omkring bestemte ledebegreber" (ibid. min oversættelse). Begreberne har altså ikke kun en formativ rolle, men 'udspringer' af det, som Koselleck ofte betegner 'samfundet' slet ret. 'Samfundet' er udtryk for den kontekst, der ligger uden for begreberne. Det første problemfelt drejer sig således grundlæggende om at klargøre, hvordan begreber både kan være skabende og samtidig forstås som en del af en større sammenhæng.

To teoretiske spørgsmål stiller sig, når vi diskuterer relationen mellem begreb og kontekst.⁵ Det ene har at gøre med, hvorledes vi bestemmer konteksten. Konteksten kan være så omfattende som 'samfund' eller meget mere begrænset som fx en situation. Forbundet hermed er problemet omkring konceptualiseringen af konteksten. Hvilke betegnelser – og bagvedliggende teoretiske udsagn – anvender vi i omtalen af konteksten? Problemet er ganske omfattende, fordi vi jo hævder at kunne opstille en kontekst uafhængigt af de historiske begreber. Vore kontekstbetegnelser må derfor bero på analytiske begreber, der ikke selv har andel i den historie, vi ønsker at fremstille.

Det andet spørgsmål, der dukker op omkring forholdet mellem begreb og kontekst, har at gøre med, hvordan de to størrelser påvirker hinanden. Det ligger i kortene, at begrebshistorien må afvise et simpelt kausal- og afspejlingsforhold, hvor konteksten frembringer begreberne, der derfor blot afspejler konteksten. På linie med andre socialkonstruktivistiske tilgange er begrebshistorien et opgør med en sådan realisme. Men det efterlader stadig spørgsmålet

om, hvordan relationen er. Koselleck veksler mellem at tale om et dynamisk 'spændingsforhold', et kausallignende forhold eller et sideordnet forhold, hvor begreber og kontekst udtrykker to forskellige perspektiver på det samme (Koselleck 2003).

Jeg vil først se på, hvorledes Koselleck begrebsliggør kontekst. Han anvender tre typer af betegnelser, der afspejler hans forskellige inspirationskilder. Den første type knytter an til den nye socialhistorie, hvor konteksten optræder i form af 'systemer', 'strukturer', 'sociale grupper' og 'institutioner'. Som oftest vælger Koselleck at anskue konteksten som en 'udenomssproglig' dimension, der må behandles socialhistorisk. Første skridt i denne operation er at etablere en ontologisk skelnen mellem sproglighed og 'udenomssproglighed' (ibid: 15), andet skridt er at fremstille udenomssprogligheden. Det kan ifølge Koselleck gøres socialhistorisk. Koselleck veksler mellem at anskue socialhistorien som en alternativ tilgang, der bringer andre aspekter af et historisk fænomen frem end begrebshistorien, og som en konteksthistorie. Hvis socialhistorien er en alternativ tilgang, så anvendes den socialhistoriske terminologi til at komme fri af de historiske begreber. Koselleck angiver selv ægteskabsinstitutionen som et eksempel på et fænomen, der både kan undersøges begrebshistorisk og socialhistorisk (Koselleck 1986: 101-106). Den socialhistoriske undersøgelse vil fremdrage statistisk bearbejdede økonomiske og demografiske forhold, der indgår i 'langvarige strukturer'. Begrebshistorien interesserer sig for at fortolke de sproglige formuleringer, hvormed de historiske aktører "satte ægteskabet på begreb" (ibid: 105). De to tilgange supplerer ifølge Koselleck hinanden, eftersom socialhistorien analyserer de sociale begrænsninger, som de sproglige formuleringer af ægteskabet var underlagt, og begrebshistorien udpeger selve formuleringerne. De to tilgange "har brug for og henviser til hinanden", som Koselleck udtrykker det.

Til tider vælger Koselleck at anskue den socialhistorisk fremstillede kontekst som en ramme karakteriseret ved varighed og gentagelse. I tråd med fænomenologisk inspireret sociologi taler han om institutioner som gentagelsesstrukturer for handling.⁴ Socialhistoriens opgaver bliver da at afdække disse 'langvarige' strukturer, der indrammer de sproglige manifestationer. Anskuet på denne måde får begreberne begivenhedskaraktér. Denne skelnen mellem strukturer og begivenhed formaliserer Koselleck i to forskellige perspektiver, det diakrone, der undersøger forholdet mellem varighed og forandring, og det synkrone, der neutraliserer tid. Der opstår dog en vis forvirring omkring Kosellecks teori, når også begreberne er underlagt 'sproglige gentagelsesstrukturer', som forudsætter et diakront perspektiv. Forvirringen skyldes, at konteksten både beskrives temporalt som varighed og spatialt som 'samfund', 'system' osv. Til forvirringen bidrager også, at begreber og kontekst både fremstilles i

et kausalforhold (konteksten omfatter begreberne) og i et sideordnet forhold (begreberne og det sociale indgår i parallelle systemer).

En måde at forholde sig til relationen mellem begreb og kontekst på er at tage udgangspunkt i sprogets referentielle funktion, dvs. den omstændighed at sproget henviser til noget i verden. Koselleck slår fast, at ”hvad som kan begribes, og hvad som må begribes, det ligger uden for sproget” (Koselleck 2003a: 5). Det, der ligger uden for, kan enten betegnes som ’sagsforholdet’, hvis man stadig tænker i sprogteoretiske termer, eller som det ’udenomssproglige’ eller ligefrem ’førsproglige’, hvis man er ude i et ontologisk ærinde. Det sidste fører hos Koselleck sommetider til en bombastisk skelnen mellem begreber og virkelighed ledsaget af en tilsvarende skelnen mellem begrebshistorie og ’realhistorie’ eller ’sagshistorie’ (Koselleck 1979: 125).

Til at indfange den før- og udenomssproglige dimension, bruger Koselleck et begreb om erfaring. Erfaring er såvel det, der ligger uden for sproget, og det, der ligger til grund for sproget. Erfaring markerer en ganske anden måde at begrebsliggøre konteksten på end som system og struktur. Koselleck opfatter i tråd med den eksistentialistiske filosofi, han er stærkt påvirket af, erfaring som kernen i al menneskelig omverdensorientering (Koselleck 2003a: 3).⁶ Hans erfaringsbegreb henter inspiration fra Gadammers forståelse af erfaring som det, der grundlæggende giver mening for nogen (Gadamer 1975: 59). Men det adskiller sig også ved dels at have en antropologisk forankring (førsproglighed), der er fraværende hos Gadamer, dels ved at være adskilt fra de sproglige meningsstrukturer (udenomssproglighed), hvilket rækker ud over Gadammers ontologi. Koselleck har eksplicit kritiseret Gadammers erfaringsbegreb for at være for tæt bundet til sproget (Koselleck 2006: 125).⁷

Erfaringerne er i Kosellecks kontekstforståelse det råmateriale, som ”finder vej ind i begreberne” (Koselleck 1989: 659), og som formgives (’bundtes’) i begreberne (Koselleck 2003a: 11). De er imidlertid ikke formløst materiale. Erfaringer er formet af tid. ”Erfaringer er samtidig fortid” siger Koselleck (1976: 17). Heri lagres fortidig viden, der for individer kan genkaldes ved erindring og for samfund kan opretholdes i institutioner. Tidsligheden er ikke kun bundet til erfaringer. Mennesker orienterer sig også efter, hvad de forventer, der vil ske i fremtiden. Forventninger er derfor ”samtidig fremtid” (Ibid: 18). Koselleck anvender de to kategorier, erfaring og forventning, til at fremstille en grundlæggende tidsstruktur, der går forud for sproget. I den forstand er de to kontekstbegreber formale kategorier. Erfaringer og forventninger krystalliserer sig omkring nutiden. Nutidshandlen er formet af de to orienteringsmodi, der bringer tiden ind. Koselleck søger her at anskue Heideggers abstrakte begreb om tidslighed som den kontekst, der former begreberne. Kontekstdimensionen fremhæves ved at ’rumliggøre’ erfaring og forventning. ’Erfar-

ringsrummet' udgør en samlet kontekst for en given nutid, hvor forskellige tiders erfaring er opsamlet. Koselleck anvender en geologisk lag-metafor til at beskrive de forskellige tidslag opsamlet i erfaringsrummet (Koselleck 2004: 21), eller også taler han om 'varigheder', der er udspændt mellem gentagelse og forandring. Forventningerne anskues derimod som en horisont, der viser sig i det fjerne. 'Forventningshorisonten' udgør den kontekst, der orienterer fremtidig handlen. Den er derfor mere flygtig end erfaringsrummet. Forventningerne har ikke fundet sted og kan derfor ikke erfares. De er ikke 'virkeligheds-mættede', som erfaringerne er det. Erfaringsrum og forventningshorisont markerer tilsammen den temporale kontekst for menneskelig handlen og dermed også for de begreber, der former denne handlen.

Hvis alt gik som forventet, ville der ikke være forandring. Forandringen og dermed historien skabes i et spændingsfelt mellem erfaringsrum og forventningshorisont. Ikke indløste forventninger skaber grobund for nye erfaringer. Det nye er lig med forandring og dermed med konkret historie. Historie er her at forstå som de forandringer, der griber ind i varigheder og gentagelsesstrukturer. På et mere grundlæggende, metahistorisk niveau er denne dynamik et resultat af historiens grundlæggende tidslighed. Koselleck argumenterer for, at denne samme tidsstruktur er på spil i det for historievitenskaben arketyperiske begreb om begivenheden. Begivenheden er på den ene side et resultat af langvarige forudsætninger – i form af erfaringer. På den anden side karakteriserer begivenheden noget nyt. Ellers ville der ikke være tale om en begivenhed. "Hver begivenhed frembringer mere og samtidig mindre end, hvad der er indeholdt i dens forudgivne betingelser" (Koselleck 2004: 329). Han lægger op til, at forholdet mellem erfaringsrum og forventningshorisont, og mellem varighed og begivenhed, varierer fra epoke til epoke. I tråd med den modernitetsteori, der præger hans historieanalytiske arbejde, er moderniteten, eller hvad han betegner som nytiden, *die Neuzeit*, grundlæggende præget af en øget forandringshastighed, hvilket tager form af en tiltagende spænding mellem erfaringer og forventninger. Som følge af denne hastighedsforøgelse bliver erfaringerne i tiltagende grad uanvendelige til at opstille forventninger. På det begrebslige niveau giver det sig udtryk i fremkomsten af nye begreber beregnet på at konstruere en fremtid, der er radikalt forskellig fra nutiden. Disse begreber indgår i den generelle semantiske omkalfatring eller omsadling, som Koselleck mener at kunne iagttage for Tysklands vedkommende i perioden fra 1750 til 1850, og som han har betegnet 'Saddeltiden' (1967: 91). Nytiden er således karakteriseret ved omfattende forandringer, der resulterer i en gennemgribende udskiftning af erfaringsrummets semantiske lager. Kosellecks modernitetsteori er baseret på den konventionelle antagelse, at nytiden bryder båndene til det erfaringsorienterede samfund og dets begreber.

Udveje

Vi så, at Kosellecks tilgang til begrebernes kontekst var bestemt af en grundlæggende skelnen mellem sprog og ikke-sprog. Den ikke-sproglige dimension kunne generelt fremstilles som det, sproget henviser til (sagen). Sagen og sagshistorien kunne endvidere indrammes i henholdsvis de temporale strukturer, der karakteriserede menneskelig erfaringsdannelse, dels i de spatiale strukturer, der karakteriserede samfundsdannelse. I sidste ende kunne begge disse dimensioner føres tilbage til en række antropologiske konstanter, der ligger bag al menneskelig handle. Konteksten optræder således som baggrund og som råmateriale for begreberne. Begreberne former erfaringer og giver betydning til sociale institutioner og strukturer. Vi får begreber, der handler om tid og forandring (fx *nytid* og *fremskridt*), og begreber, der handler om politiske og sociale systemer, (fx *klasse* og *parti*). Begreberne lever imidlertid også deres eget liv. De har således deres egen tid. Som Koselleck siger det, så har ”begreberne og virkeligheden hver sin historie” (2003a: 9). Det er denne asymmetri, der er grundlaget for en arbejdsdeling mellem begrebshistorie og social- eller konteksthistorie.

Ifølge Koselleck kan relationen mellem begrebernes tid og kontekstens tid antage fire forskellige former (Koselleck 2002: 34). Den første form udtrykker en symmetri, hvor begreber og kontekst begge forbliver stabile. Den anden form udtrykker en symmetrisk forandring, hvor både begreber og kontekst forandrer sig samtidig og derfor passer sammen. De to øvrige former udtrykker asymmetri. Den tredje form betegner en asymmetri, hvor begrebet forandrer sig, uden at der er sket forandringer i konteksten. Koselleck nævner her bl.a. forventningsbegreber, der bruges til at begrebsliggøre noget, som endnu ikke har fundet sted. I den sidste form er der tale om den omvendte situation, nemlig at konteksten forandrer sig, uden at begreberne gør det. Som eksempel henviser Koselleck til det marxistiske begrebsapparat, der hele tiden må justeres for at komme på omgangshøjde med udviklingen. Det er klart, at påpejningen af temporal asymmetri, gør det vanskeligt at koncipere konteksten som kontekst. En kontekst kan dårligt være ude af trit med det, den er kontekst for. For Koselleck er der tale om to forskellige verdner, som mødes og går fra hinanden. Det rejser naturligvis det ganske omfattende spørgsmål om, hvordan de to verdner påvirker hinanden. Koselleck tyer ofte til slagsordsagtige genveje af typen: ”alle sproglige udtryk er historisk betingede, og al historie er sprogligt betinget” (Koselleck 1989: 649). Det afgørende er imidlertid at finde ud, hvordan sprog og historie, begreber og kontekst påvirker hinanden. Koselleck lægger op til, at forholdet ikke er symmetrisk, og at vores begreber har en anden tidsstruktur end den ikke-sproglige verden. Teoretisk kan denne interessante tanke dog kun opretholdes, hvis der er tale om en asymmetri mel-

lem en længerevarende struktur og en overflademanifestation (en hændelse). Denne strukturelle optik kan imidlertid anvendes på såvel sprog som på samfund. I sidste ende er der tale om en fremdragelse af diakrone strukturer inden for begge verdner.

Forholdet mellem begreb og kontekst er ikke endeligt afklaret i Kosellecks begrebshistorie. Hans skelnen mellem sprog og ikke-sprog har ført til anklager for at underlægge sig ”en problematisk, realistisk ontologi” (Bödeker 1998: 60). Disse anklager er imidlertid næppe helt rimelige, eftersom han hele tiden betoner begrebernes formative karakter. Derimod kan man kritisere Koselleck for at gøre adskillelsen for skarp med risiko for, at begrebshistorie og socialhistorie bliver to tilgange uafhængige af hinanden og funderet i helt forskellige teorier, den ene i en lingvistisk teori om begreber og betydningsdannelse, den anden i en sociologisk teori om samfundsstrukturer. Relationen mellem begreb og kontekst kan imidlertid præciseres. Dette kan dels gøres ved at fremhæve begrebernes (og sprogets) referentielle og pragmatiske funktion. Den referentielle funktion angår det uden for sproget, som sproget henviser til, den pragmatiske funktion angår brugen af sproget i en konkret situation. For at vide, hvad begreber henviser til, må vi naturligvis undersøge de situationer, hvori de bliver brugt. Referentialitet markerer den første forbindelseslinie mellem sprog og ikke-sprog. Fremhævelsen af denne funktion løser derfor det teoretiske problem, der lå i den radikale adskillelse af de to. Den pragmatiske funktion kan siges at udgøre en anden forbindelseslinie, i og med at det undersøges, hvad der konkret henvises til i en given kommunikationssituation. Situationen er markeret i sproget eller rettere, sproget angiver de koordinater, der orienterer det mod en bestemt brug. Sådanne koordinater er de såkaldte deiktiske markører, der er sproglige instanser til at markere kommunikationssituationen. Kommunikationssituationen udgør den umiddelbare kontekst for et begreb. Denne snævre kontekst kan imidlertid også anskues i en større ramme, hvor fx institutionelle forhold tages i betragtning. Disse må, som Koselleck så rigtigt påpeger, rekonstrueres ved hjælp af andre kilder end de, hvori begrebets konkrete brug undersøges (Koselleck 1986). Om denne rekonstruktion skal ske ved hjælp af en socialhistorie afhænger af den større kontekst, man er interesseret i at belyse sprogbrugen i. Det afgørende er at fastholde en lingvistisk orienteret kontekstualisme, dvs. en kontekstualisme, der tager udgangspunkt i sprogets referentielle funktion.

II. Ord og begreb

Det andet problemfelt, jeg vil beskæftige mig med, angår begrebshistoriens eget sprogteoretiske fundament og dens metodiske implikationer. I centrum står spørgsmålet om, hvad et begreb er, og hvorledes det identificeres i det historiske kildesprog. Problemet er at finde ud af, hvordan begreber 'ser ud' i sproget. For at kunne komme dette problem nærmere må man bevæge sig ind på sprogteoriens område. Kosellecks egne sprogteoretiske overvejelser er inspireret af den strukturelle lingvistik, hvis mest berømte ophavsmand er den svejtsiske lingvist Ferdinand de Saussure. Koselleck anvender ikke direkte Saussures semiotiske terminologi, hvor tegnet udpeges som sprogets grundenhed og de to sider af tegnet, begrebet og lyd billedet, kaldes henholdsvis *signifié* og *signifiant* (de Saussure 1931: 97-98). Han refererer derimod til 'betegnelse' (Bezeichnung), som forbindes til ord, og 'betydning' (Bedeutung), der forbindes med begreb (Koselleck 1972: 119). Begreb skulle således svare til Saussures *signifié* og ordet til *signifiant*. I modsætning til Saussure indsætter Koselleck disse to betydningsdimensioner i en 'lingvistisk trekant', der tilføjer en tredje dimension, 'sagen', eller det som i mere konventionel lingvistisk terminologi kaldes referenten. Inden for lingvistisk teori skelnes mellem de to ben i trekanten. I det første ben etableres betydning i kraft af sprogsystemet. Denne betydningsrelation skabes inden for sprogsystemet og vedrører forholdet mellem *signifié* og *signifiant* (svarende til Kosellecks begreb og ord). I det andet af trekantens ben får sproget betydning i kraft af den reference, som sprogbrugen etablerer. Koselleck omtaler referenten som sagen eller det sagsforhold, hvorom begrebet bruges.

Studiet af betydning i sprogsystemet – semantikken – afdækker relationer mellem de betydningsbærende grundenheder, det være sig såvel vertikale relationer mellem en *signifiant* og en *signifié* som horisontale relationer mellem forskellige *signifié*r eller forskellige *signifiant*er. I semantiske analyser fokuseres ofte på ords betydningsflade. Oversat til Koselleck'ske termer indebærer det en analyse af forhold mellem ord og begreber. Et begreb kan have en omfattende betydningsflade, så det ifølge Koselleck kan forbindes med flere ord. Studiet af denne type relation betegner han *onomasiologi*, der i mere konventionel semantik bruges om undersøgelser af med hvilke ord, man betegner et begreb (Ullmann 1962: 64). Et eksempel på en sådan kunne være relationen mellem begrebet 'enhed' og ord som *union*, *forening* og *forbund*. Det omvendte, at et ord kan betyde forskellige ting, kan også gøre sig gældende. Studiet af relationer, der tager udgangspunkt i, hvad et ord kan betyde, kaldes *semasiologi* inden for semantikken. Her kunne man tænke på et ord, som *état* på fransk, der historisk set både har været brugt til at betegne begrebet 'stand' og begrebet 'stat'.

Når analysen gælder konkrete ord – eller ord med en begrænset betydningsflade – så er det ikke vanskeligt at adskille de to typer af relationer. Det bliver straks vanskeligere, når det handler om mere abstrakte ord. Begrebet 'flue' kan betegnes med ordet *flue* eller lignende ord som *insekt*. Begrebet 'stat' optræder naturligvis i ordet *stat*, der imidlertid får en langt mere omfattende betydning end *flue*. Derfor bliver det vanskeligere at bestemme relationen mellem ordet og begrebet. Hvis udgangspunktet er begrebet, må man hele tiden være opmærksom på den flerhed af ord, som det udtrykker sig i. Samtidig må man observere de centrale ord – vi kunne kalde dem nøgleord – som sammenfatter begrebet. Koselleck er klar over dette, men løber alligevel ind i nogle teoretiske og metodiske vanskeligheder.

Vanskelighederne bunder i, at Koselleck i sin bestemmelse af, hvad et begreb er, glider mellem en sprogteoretisk orienteret og en kontekstorienteret bestemmelse. I den første er begrebet bundet til ordet som signifié til signifiant. Alle ord må derfor have en begrebslig side. I den anden bestemmelse har kun nogle ord begrebskarakter. Som Koselleck siger det, så "er begrebet ganske vist bundet til ordet, men det er samtidig mere end et ord" (Koselleck 1979: 119; Koselleck 1967: 86). Forskellen består i, at et ord ifølge Koselleck altid har en entydig betydning, mens begreber opsamler forskellige betydninger og derfor er flertydige. Det får ham til at sige, at "ordbetydning altid kan defineres eksakt, mens begreber kun kan fortolkes" (Koselleck 1967: 86). Ikke alle ord er altså begreber. Ord kan *blive til* begreber. Det sker, hvis "en omfattende betydningssammenhæng indgår i ordet" (ibid). Sagt lidt simplere, så bliver et ord også et begreb, når det anvendes til at koncentrere betydning. Koselleck nævner selv forskellen mellem et ord som *lav* (Gilde), der blot er et ord, og et ord som *stat*, der også er et begreb, fordi det sammenfatter forskellige betydninger så som magt, territorium, lovgivning, forvaltning m.m. Denne anden bestemmelse af begrebet er ikke sprogteoretisk begrundet. Sprogteoretisk betragtet ville et ords betydningsflade blive afdækket ved en semasiologisk analyse. En sådan analyse ville vise, at nogle ord har en bred betydningsflade og andre en snævrere. Koselleck reserverer imidlertid betegnelsen 'begreb' til særlige ord, der bruges til at sammenfatte komplekse betydninger. Det er først og fremmest abstrakte ord, altså ord der ikke refererer til konkrete ting. Denne indsnævring af, hvad et begreb dækker over, understreges yderligere af Kosellecks interesse for grundbegreber. Grundbegreber er ifølge Koselleck de begreber, som er uundgælige i fremstillingen af de for et samfund afgørende spørgsmål af politisk og social karakter. Med Kosellecks ord, så "kombinerer grundbegreber mangfoldige erfaringer og forventninger på en sådan måde, at de bliver uomgængelige for enhver udtalelse om de mest påtrængende spørgsmål på et givet tidspunkt" (Koselleck 1996: 64). Fordi alle må henvise til dem,

bliver de både mere abstrakte og mere omstridte. Derfor er det et omfattende arbejde at afdække deres betydningsflade. I det store værk om de historiske grundbegreber behandles 119 grundbegreber, der ifølge redaktørerne bidrog til udformningen af det moderne, tyske samfund.

Den ene del af problemet er således, at begreber opfattes som andet og mere end ord. Den anden del af problemet omkring Kosellecks bestemmelse af begrebet er, at dets fremkomst knyttes til brugen. Det er ifølge Koselleck aktørerne, der koncentrerer betydning i ord, hvilket blandt andet indebærer, at et ord kan miste sin begrebskarakter (Koselleck 2003a: 11). Denne bestemmelse harmonerer dårligt med en opfattelse af sprogbrug som en proces, hvori sprogsystemets betydningsmuligheder udvælges og fokuseres.⁵ Problemet er derfor i første omgang en uklarhed om, hvor begrebet konstitueres. Sker det i sprogsystemet eller først i sprogbrugen? Det er ikke klart, hvorledes sprogbrugen bidrager til begrebets udformning. Man kan næsten sige, at der er tale om en form for pragmatisk usikkerhed i Kosellecks teori (Busse 1987: 54-55). Denne usikkerhed skal sammenholdes med, at Koselleck ellers lægger stærk vægt på kontekstens rolle i udformningen af begreber. Konteksten fremstilles dog oftest som det, der ligger uden for begrebet eller som det, begrebet refererer til. Forbindelsen mellem sprogbrug og kontekst forbliver dermed ureflekteret.

Det centrale problem omkring Kosellecks inddragelse af sprogbrugen er imidlertid, at det forbliver uklart, hvorledes de to dimensioner, sprogsystemet og sprogbrugen, hver især indgår i frembringelsen af begrebet. Forskellen mellem de to betydningsoperationer udviskes. På den ene side gives en kvasi-semantic bestemmelse, hvor et begreb er bundet til ord. På den anden side sætter Koselleck sin lid til en uklar pragmatisk bestemmelse. Problemet er således dobbelt. Begrebet er problematisk ud fra en lingvistisk betragtningsmåde. Hvis ikke et begreb kan bestemmes i forhold til sprogsystemet, hvordan kan det så bestemmes? Koselleck fastholder ganske vist, at begreber er bundet til ord, men han siger ikke noget om, hvordan denne binding adskiller sig fra den sprogteoretisk begrundede binding mellem signifiant og signifié. Han løber den oplagte risiko at gå fra antagelsen om, at begreber er mere end ord (hvilket afdækkes i den onomasiologiske analyse) til, at begreber er noget andet end ord. Denne risiko har været påpeget af andre. Dietrich Busse hævder ligefrem, at Kosellecks begreb slet ikke kan forstås som en sproglig kategori, men snarere optræder som en ”rent åndelig størrelse” (Busse 1987: 53), hvilket leder begrebshistorien tilbage til den idehistorie, den har søgt at distancere sig fra (Bödeker 1998: 58; Scholz 1998: 91).

Udveje

Selv om Koselleck har efterladt begrebshistorien med et sæt af problemer knyttet til bestemmelsen af begrebet, er det dog værd at notere sig, at han samtidig har aftegnet de to dimensioner, hvori den bør videreudvikles. På den ene side fastholder han begrebshistoriens semantiske forankring. Derfor må det undersøges, hvorvidt den semantiske dimension kan armeres bedre teoretisk og ikke mindst styrkes metodisk. På den anden side betoner han betydningen af begrebsanvendelsen og dermed sprogbrugen for begrebernes betydning. I sine senere tekster har han refereret til henholdsvis semantik og pragmatik som betegnelser for de to dimensioner (Koselleck 2002: 40; Koselleck 2003b: 14). Det sidste vender vi tilbage til som et særskilt problemfelt.

Den semantiske dimension kan styrkes på flere måder. For det første bør man fastholde de semantiske indsigter, som Koselleck berørte med omtalen af semasiologiske og onomasiologiske relationer mellem ord (signifiant) og begreb (signifié). Hermed bevares den semantiske grundindsigt i, at begreber er bundet til ord. For det andet kan man reflektere over sammenhængen mellem ord/begreber og den sproglige kontekst, hvori de indgår.

De to tyske begrebshistorikere, Rolf Reichardt og Hans-Jürgen Lüsebrink, har udviklet en mere avanceret tilgang til studiet af semantiske relationer omkring ord og begreber.⁶ Med udgangspunkt i Saussures teoretiske skelnen mellem to hovedtyper af relationer i sproget, de syntagmatiske og de associative, har de systematiseret studiet af semantiske sammenhænge. For Saussure betegnede syntagmatiske relationer horisontale sammenhænge mellem tegn, dvs. sekvenser af tegn i forlængelse af hinanden og netop samlet i, hvad han kaldte syntagmer. Associative relationer betegnede ifølge Saussure de associations-sammenhænge, som forbinder signifié'er. Et givet ord, fx *mand*, kan associere til et andet, fx *kvinde*. Selv om de ikke optræder i forlængelse af hinanden – Saussure taler om en vertikal relation – indgår de i en sammenhæng. De hører hjemme inden for det samme betydningsfelt. Denne relation betegnes i nyere strukturel semantik paradigmatiske (Coseriu und Geckler 1981: 56). Reichardt og Lüsebrink anvender disse to grundtyper til at afdække større begrebssammenhænge. De ønsker både at undersøge, hvordan begreber tager form i enkelte kildetekster og i serier af kildetekster. Den bærende antagelse er, at begreber får betydning i 'semantiske felter' eller 'begrebsfelter' (Reichardt 1982; Reichardt 1988). Her bygger de videre på et forslag fra Koselleck, der tidligt introducerede betegnelsen 'semantisk felt' – dog uden nærmere angivelser af dets teoretiske og metodiske status (Koselleck 1972: 123).⁷ Det er her, at Reichardt og Lüsebrink introducerer de to typer af relationer. Gennem studiet af de syntagmatiske relationer, hvori et udvalgt ord/begreb indgår, præciserer de begrebets betydningsflade. I det paradigmatiske betydningsfelt fremdrages

”alle ord og vendinger, som definerer det givne begreb” (Reichardt 1985: 85). Det kan være synonymmer eller hyponymer (artsbetegnelser). Dertil føjer de ”alle systematiske modbegreber”, også kaldet antonymer (ibid). Koselleck var i sin konkretisering af begrebstyper selv inde på betydningen af at undersøge ’parallelle begreber’, ’modbegreber’ og ’generaliserede begreber’. Reichardt og Lüsebrink fremhæver ikke kun modbegreber som en særlig type af relationer. De lægger også vægt på de syntagmer, hvor begrebet forbindes med handling, typisk i verbalsyntagmer, der indeholder handlingsverber. De taler lidt upræcist om at undersøge begrebets forbindelse til betegnelser for ’årsag’ (Reichardt 1982: 58). Udpegningen af begreber foregår ikke kun ud fra antagelser om deres centrale karakter (grundbegreb), men understøttes af frekvensanalyser, som de praktiseres i moderne leksikometri.⁸ Leksikometriske analyser bidrager dels til at overskue semantiske relationer i udvalgte tekstkorpora, dels til at antage et forhold mellem et ords forekomst (frekvens) og dets betydningsflade. Til opstillingen af begrebsfelter hører lokaliseringen af ’hovedbegreber’ og deres relation til ’sidebegreber’, men vigtigere er udpegningen af de hovedbegreber, som forbinder til flest andre begreber. Sådanne begreber har karakter af knudepunkter, der kondenserer begrebsfeltet (’nøglebegreber’), og de fungerer som ’semantiske drejeskiver’, hvorigennem begrebsmæssige forskydninger og dermed begrebsforandringer kan finde sted. Ved at prioritere studiet af begreber i begrebsfelter har Reichardt og Lüsebrink skabt et godt metodisk (og teoretisk funderet) værktøj til at analysere betydningsforandringer inden for sprogsystemet. De er derfor ikke på samme måde som Koselleck henvist til alene at lade konteksten forklare forandringerne. Følgelig undgår de den for robuste kontekstualisme, som Koselleck introducerer.⁹ De er dog samtidig på det rene med begrænsningerne i deres tilgang. Den tættere semantiske analyse af kildetekster sætter grænser for, hvor omfattende en begrebshistorie de kan dække (eller forudsætter adgang til digitaliseret materiale). Deres egne analyser er især fokuseret på perioden omkring den franske revolution og baserede på relativt små tekstkorpora (Reichardt & Lüsebrink 1990). Handbuch-artiklerne inddrager dog et omfattende materiale bestående af samtidens ordbøger og leksika. Deres tilgang egner sig derfor bedst til synkrone analyser og til afdækningen af kortfristede begrebsforandringer.

Også uden for den historiske semantik finder man lingvistisk orienterede idehistorikere, der ytrer skepsis over bindingen af begreber til ord. Kritikken går ofte på, at ordene ikke kan løsrives fra deres meningsbærende sproglige kontekst, med mindre man har som intention at skrive en ordhistorie. For nogle, som fx Quentin Skinner, giver ordene først mening i en sproglig kontekst. Den kontekst, han fremhæver, er dels de ’konventioner’, der generelt gælder for sproglige ytringer i en given periode, dels den brug, som den en-

kelte sprogbruger gør af begreber i deres talehandlinger og argumenter (Skinner 1988a: 63-64). Han har gentagne gange understreget, at begrebers mening først bliver fastlagt, når man afdækker, hvad de bliver brugt til (Skinner 1988b: 383). Derfor har han også ytret sig ganske skeptisk over for historisk semantik. Det samme gælder Skinners gamle *compagnon de route*, John Pocock, der har argumenteret for, at begreber indgår i mere komplekse diskursive sammenhænge og derfor må betragtes som ”effekter af sprog” (Pocock 1999: 53).¹⁰ Konsekvensen af en for tæt sammenkobling mellem ord og begreb er for Pocock, at man mister blikket for de bredere sproglige kontekster, hvori et begreb kan udtrykkes.

Især Skinner taler for en indramning af begrebshistorien i en historie om, hvordan begreber er blevet formet i argumenter fremsat af debattører i diskussioner af centrale politisk-filosofiske spørgsmål. Han analyserer ikke de semantiske forandringer, men er alene interesseret i det, han kalder ”retoriske omskrivninger” (Skinner 1999) foretaget af debattører i konkrete tekster. I den forstand har Koselleck ret i at betegne denne form for analyse som ”teksteksege” (Koselleck 1998: 193). Spørgsmålet om, hvilke sproglige kontekster et begreb skal forstås i, bliver derved hurtigt til et spørgsmål om forskellen mellem sprogsystem og sprogbrug. Skinner ender med i sidste ende at afvise muligheden for at foretage en separat semantisk analyse. Det er denne mulighed, Koselleck fastholder med sin binding af begrebet til ord.

III. Begreber og handling

Jeg har allerede været inde på, at Koselleck anerkender sprogbrugens rolle i formningen af begreber, men at hans overvejelser herom ikke er forankret teoretisk. Det, som jeg ovenfor har kaldt den pragmatiske usikkerhed, udgør et tredje problemfelt inden for den Koselleck’ske begrebshistorie. Mere specifikt angår det spørgsmålet om, hvordan man bestemmer sprogbrugens betydning for fremkomsten og stabiliseringen af et begreb. Når jeg har valgt at tale om ’usikkerhed’, skyldes det, at henvisningerne til sprogbrug og pragmatik nok er at finde i begrebshistorien, men at de slet ikke forankres så solidt som semantikken. Skinners indvendinger mod Koselleck om, at han ikke medtænker anvendelsen af begreber, er ikke helt rimelig. Faktisk gør Koselleck nogle steder begrebsanvendelse til selve tyngdepunktet i begrebshistorien: ”The record of how their [the concepts] uses were subsequently maintained, altered, or transformed may properly be called the history of concepts” (Koselleck 1996: 93; se også Koselleck 2006b: 375). Allerede ved introduktionen af leksikonprojektet i 1967 understregede han, at undersøgelsen af et begrebs ’sociale rækkevidde’, dvs. af hvor bredt et begreb anvendtes og af hvilke sociale

grupper og institutioner, hørte med til begrebshistorien (Koselleck 1967: 87). Til at styre udvælgelsen af grundbegreber til leksikonet opstillede Koselleck en række søgekriterier, der også peger i retning af brug. Blandt disse var nøgleord anvendt af politiske og sociale organisationer, og ”politiske bevægelses ledebegreber” samt ”slagord” (Koselleck 1972: XIV). Brugsdimensionen blev desuden fremhævet af, at begrebernes forandring skulle ses i lyset af de omfattende processer, hvori moderniseringen af samfundet tog form. Koselleck opstiller fire sådanne processer: demokratisering, tidsliggørelse, ideologisering og politisering. I en begrebshistorisk optik betegner *demokratisering* en udbredelse af begrebernes anvendelse og en udfordring af eliternes anvendelsesmonopol. *Tidsliggørelse* markerer begrebernes anvendelse i forbindelse med tidsforvaltning, herunder ikke mindst fremtidsforvaltning. *Ideologisering* (eller rettere ’ideologiserbarhed’) betegner en proces, hvor begrebernes abstraktionsgrad forøges med henblik på deres udnyttelse af aktører til forskellige ideologiske formål. Inden for denne proces har Koselleck især fremhævet forekomsten af abstrakte handlingsenheder i form af det, han kalder ’kollektivsingulariser’, hvorved skal forstås samlingen af mangfoldighed i unikke selvforklarende handlingsenheder. Hans eget yndlings eksempel, som han har studeret intenst, er introduktionen af et begreb om historien som sådan, altså om historien som en proces, der kan begribes enhedsligt (Koselleck 1979: 38-66). Endelig peger ikke mindst *politisering* på den politiske anvendelse af begreberne. Koselleck fremhæver her ”den politiske planlægning og sprogestyring”, produktionen af slagord og omsætningen af teoretiske antagelser til praktiske formål (Koselleck 1972: XVIII). Begrebernes anvendelse fremhæves også ved hjælp af mere specifikke funktionsbetegnelser, som Koselleck anvender til at opregne begrebstyper. Han taler fx om ’målbegreber’, der anvendes i opstillingen af forventede mål, og om ’kampbegreber’, der bruges i politiske handlinger (1972: 111, 124). Især den sidste betegnelse peger på begrebsanvendelsen. Kampbegreber er både begreber, der kæmpes om med henblik på at tilegne sig betydningen og dermed gøre den entydig, og begreber der kæmpes med for at fremme en bestemt sag. Alle grundbegreber rummer i kraft af deres omfattende betydningsflade muligheden for at blive til kampbegreber, men det er naturligvis først i selve anvendelsen, at de bliver det. Denne typologisering af begreber peger derfor ret tydeligt på den pragmatiske side af begrebshistorien.

Påpegningen af begrebernes anvendelsesområde klargør imidlertid ikke, hvorledes anvendelsen former deres betydning. Dertil kræves en teori, der forklarer overgangen fra sprogsystem til sprogbrug. En sådan teori betegnes inden for lingvistikken pragmatik, hvilket både indbefatter en formel analyse af de sproglige effekter, som gør sproget kommunikativt, og en analyse af den

konkrete brugssituation (den kommunikative kontekst). Koselleck anvender ganske ofte betegnelsen 'pragmatik'. Et sted gør han pragmatik til en undersøgelse af "hvad, hvor og hvorfor nogen siger noget", hvilket i øvrigt gøres identisk med Skinners tilgang (Koselleck 2003b: 14).¹¹ Andre steder taler han mere generelt om, at kildetekster skal læses som et udtryk for "aktørernes kommen til sproget" (Koselleck 1979: 214), eller om, at begreber optræder i argumentstrukturer (uden dog at komme nærmere ind på, hvorledes disse tager sig ud). Han bevæger sig således ind på Skinners domæne omkring talehandlinger og retoriske omskrivninger, men uden den teoretiske afstivning, som sidstnævnte opstiller.

Denne forståelse af pragmatik overlejres dog ofte af en anden, mere udfoldet, brug af betegnelsen. I denne sidste brug forstås pragmatik som de enestående ytringer, sprogsystemet producerer. Koselleck bruger denne bestemmelse af pragmatik til at indlæse forskellen mellem sprogsystem (semantik) og sprogbrug i en mere grundlæggende forskel mellem langvarige strukturer og begivenheder. Semantikken repræsenterer således gentagelsesmønstrene, mens selve talehandlingen har begivenhedskarakter (Koselleck 1989: 656). Førstnævnte kan da betragtes som en form for 'forprogrammering', der aktiveres i de konkrete ytringer (Koselleck 2002: 40). Koselleck lægger her en tidsdimension til den Saussure'ske skelen mellem det kollektivt ubevidste sprogsystem (langue) og den individuelle sprogbrug (parole), men samtidig genetableres den forskel mellem semantik og pragmatik, han i de ovenfor nævnte bestemmelser søgte at bygge bro over. Hvis pragmatik er studiet af det singulære, fritages den for enhver systematisk betragtning. Talehandlinger er da blot alle faktiske ytringer.

Udveje

Koselleck er sig meget bevidst, at begreber både former handlinger og formes af disse. Han har endvidere blik for de store kontekster – de omfattende samfundsmæssige processer – hvori begreberne bruges. Derimod mangler han kategorier til at undersøge den sproglige og kommunikative side af begrebsbrug. Der har været gjort adskillige forsøg på at opruste den pragmatiske dimension i begrebshistorien. På det mere teoretiske plan har der været bestræbelser på at sammentænke Kosellecks begrebshistorie med Skinners tekst- og debathistorie. Melvin Richter mener, at Skinners pragmatik blot kan lægges oveni Kosellecks begrebshistorie (Richter 1995: 138-142). Helge Jordheim inddrager Foucault i denne arbejdsdeling og ser dem som repræsentanter for tre komplementære tilgange til sproget i historien: Koselleck tager vare om semantikken, Foucault om (diskurs)syntaksen og Skinner om pragmatikken (Jordheim 2001:

130-142). Der er oplagte muligheder i at kombinere disse analytikerens tilgange, men der er også en oplagt fare for, at tingene kommer til at passe for godt sammen.¹² Tager man fx spørgsmålet om forholdet mellem sprog og kontekst, så er der afgørende teoretiske forskelle på, hvordan de tre behandler dette.

I stedet for at læne sig op ad Skinner i bestræbelsen på at udbedre den pragmatiske usikkerhed i Koselleck, vil jeg foreslå, at man vender sig mod en begrebshistorisk tradition, der har været optaget af at reflektere over forholdet mellem begreb og talehandling. Jeg tænker her på den særlige franske tradition, der udspringer af *laboratoriet for politisk leksikologi* ved *Ecole Normale Supérieure* i St. Cloud, og i særdeleshed lingvisten og historikeren Jacques Guilhaumous arbejder.¹³ Med udgangspunkt i laboratoriets leksikometriske analyser af historiske tekster, især fra den franske revolution, har Guilhaumou udviklet en metode til analyse af begreber i handling. Han kombinerer en Foucault-inspireret forståelse af lingvistisk kontekst som diskurs, dvs. som det mulighedsrum, det 'arkiv', der indeholder, hvad det er muligt at ytre på et givet tidspunkt, med et fokus på begreber eller hvad der, med en term fra Foucault, kaldes 'temaer' (Guilhaumou & Maldidier 1986).¹⁴ De begreber, der undersøges, har typisk et stærkt handlingspotentiale. De optræder ofte som politiske kampråb. *Terror*, *frihed* og *understøttelse* er eksempler på sådanne begreber. Analysen af begreberne er flerdimensionel. Den går for det første ud på at demonstrere begrebernes diskursive kontekst, fx sammenhængen mellem et krav om *understøttelse* (formuleret i et politisk kampråb for brød) og en rettighedsdiskurs. Sammenhængene påvises via leksikometriske metoder til undersøgelse af semantiske relationer. For det andet analyseres selve handlingsdimensionen gennem en påvisning af sammenhængen mellem begreberne og de ord, der markerer handling, fx handlingen 'at kræve'. Men handlingsdimensionen analyseres også ud fra sammenhængen mellem begreber og 'udsigelsespositioner' (Guilhaumou 1989: 11). Udsigelsespositionen er den tekniske betegnelse for den sproglige markering af den instans i en ytring, der tager ytringen på sig. Det undersøges således, hvem der i ytringen så at sige tager begrebet på sig. Videre ser Guilhaumou på sammenhængen mellem den konkrete udsigelsesposition og det, han kalder 'ordfører-positionen' eller – med endnu en term fra Foucault – 'subjektpositionen' (Guilhaumou 1990). I den pragmatiske analyse belyses det således, hvordan begrebet er udspændt mellem talehandlinger, udsigelsesposition og subjektposition. Den pragmatiske analyse foretages på to niveauer, på det tekstnære niveau og på det diskursive niveau. Diskursanalysen kan vise, hvorledes udsigelsen bliver institutionaliseret i symbolske positioner, og hvordan det fører til institutionaliseringen af særlige kommunikationssituationer som fx den demokratisk-politiske. Den kan også vise, hvordan der til disse situationer knytter sig særlige talehandlinger som fx det at

kræve sin ret. Guilhaumou har især været interesseret i at analysere koblingen mellem udsigelsesposition og begreber. Han har således beskæftiget sig med, hvad han kalder 'politiske betegnere' (Equipe 1989), dvs. de ord og begreber, hvormed politiske aktører betegner sig selv og andre i politisk handling. Nævnt i al beskedenhed har jeg selv søgt at videreudvikle analysen af politiske betegnere ved at undersøge semantikken i det politiske kredsløb mellem taleposition og symbolsk position (Ifversen 1997). Koselleck har også berørt denne dimension i sin analyse af 'vi-begreber' og deres 'asymmetriske modbegreber' (Koselleck 1979: 211-260). Men hans analyse medtager ikke den politiske handlingsdimension.

Guilhaumou har primært foretaget sine analyser på, hvad vi kunne kalde historiske handlingstekster. Det er klart, at sådanne tekster i højere grad kalder på en analyse af den pragmatiske dimension end Kosellecks ambitiøse diakrone analyse af ord og begreber. Guilhaumou udvælger desuden meget bevidst kontekster, som han antager rummer hektiske forandringer. Han taler ligefrem om historiske 'konjunkturer', der gennemløber en – efter Kosellecks målestok – så kort periode som den franske revolution (Guilhaumou 1986: 48). Man må derfor også forvente, at sådanne voldsomme forandringer lader sig aflæse i kildeteksterne. Men netop fordi Guilhaumou fastholder begrebet som et fokuspunkt og således, i modsætning til Skinner, bliver inden for en begrebshistorie, kan hans forslag til en pragmatisk analyse lettere relateres til Kosellecks semantisk armerede begrebshistorie.¹⁵ Der genstår dog en opgave med at udvikle en metode til afdækning af den pragmatiske dimension i det store diakrone perspektiv, som Koselleck har sat op for begrebshistorien.

IV. Afsluttende bemærkninger

Jeg begyndte med at opstille nogle problemfelter, som Koselleck efterlod begrebshistorien. Det er dog vigtigt for mig at fremhæve, at de på ingen måde sætter spørgsmålstejn ved det frugtbare i at bedrive begrebshistorie. Problemfelterne har udkrystalliseret sig i de mange teoretiske og metodiske diskussioner, der er fulgt i kølvandet på Kosellecks banebrydende arbejde med at placere sproget og sproganalysen i en historievidenskabelig diskurs. Han er på mange måder meget mere historiker end mange af de teoretikere, der har fået kanonisk status i *the linguistic turn*. Han arbejder ikke med tekster *en tant que tel*, men med kildetekster. Han arbejder ikke alene med nærtstående kontekster, men også med mere omfattende samfundsmæssige kontekster. Han arbejder ikke med filosofiske begreber eller med begreber, der først og fremmest har interesse i et normativt politisk-teoretisk perspektiv, men med begreber, der har haft betydning for politiske og sociale forandringer.

Begrebshistorie har især placeret sig markant inden for politisk historie og idéhistorie. Derimod synes den ikke længere at have gennemslagskraft inden for den socialhistorie, som den opstod sammen med i 1960'erne. I studiet af politiske og sociale ideer har den bidraget med en sprogligt og tekstligt orienteret analysemodel, der samtidig hviler på et stærkt kontekstualistisk fundament. Hvad angår den sproglige og tekstlige side, bevæger begrebshistorien sig i et felt, der også optages af andre slagkraftige tilgange. Her finder vi bl.a. Skinners pragmatisk-historiske analyse, diskursanalyse i forskellige aftapninger og den såkaldte *new historicism*. I mødet med disse andre tilgange kommer begrebshistoriens problemfelter til syne. Et af dem er netop begrebets sproglige status. Også begrebshistoriens kontekstualisme giver anledning til fortsatte diskussioner. Man kan naturligvis diskutere de udfordringer som enhver kontekstualisme støder ind i omkring forholdet mellem handling og kontekst. I begrebshistoriens tilfælde retter søgelyset sig især mod, hvorledes konteksten kan bestemmes uafhængigt af de historiske udsagn, som den bidrager til at skabe. Koselleck har ydermere kompliceret kontekstproblemet ved at tilføje en temporal dimension til konteksten. Begrebernes kontekst er således også den bemejstret af tid, som orienterer menneskelig handling og tale. Denne komplikation er imidlertid også et udtryk for begrebshistoriens forpligtelse på at være en historie. Generelt betragtet er historiens genstandsfelt forandring og tid. En begrebshistorie må derfor reflektere over, hvordan begreber indgår i tiden, både ved at forandre og ved at rumme tid. Megen kontekstualisme har været tænkt i et synkront perspektiv, det være sig i form af et omgivende 'samfund' eller en fast 'periode'. Koselleck tænker konsekvent sin begrebshistorie i to akser samtidigt, den synkrone og den temporale.

Begrebshistorien fortsætter efter Koselleck. Der er stadig teoretiske problemer at afklare og metodiske spørgsmål at stille. Jeg har peget på tre større problemfelter, som til stadighed diskuteres omkring begrebshistorien. Også de metodiske spørgsmål melder sig. Koselleck efterlod et monumentalt empirisk arbejde i form af *Geschichtliche Grundbegriffe*, men ikke mange anvisninger på, hvorledes man bedriver begrebshistorie. Det er overladt til yngre generationer af begrebshistorikere at udvikle og systematisere de metodiske indsigter, som vil muliggøre det fortsatte arbejde med at skrive de mange grundbegrebers historie. Vi må derfor forvente, at metodeovervejelser bliver et felt, som vil følge i kølvandet på de teoretiske afklaringsbestræbelser inden for begrebshistorien.

Noter

- ¹ Redegørelser for værket findes i (Richter 1995: 26-58; Dipper 2000; Boer 1998).
- ² Udbredelsen af begrebshistorien sker bl.a. gennem det internationale forskernetværk *History of Political and Social Concepts Group*.
- ³ Da Koselleck præsenterede det metodiske og teoretiske grundlag for leksikonet i 1967 (Koselleck 1967), afstedkom det kun sparsomme reaktioner. Det var først med udgivelsen af det første bind af værket i 1972, at en egentlig diskussion af projektet begyndte (Dipper 2000). Siden har der været flere større diskussioner i Tyskland, oftest med Koselleck selv i centrum.
- ⁴ Denne præsentation med titlen *Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte* blev første gang offentliggjort i 1972 (og genoptrykt i Koselleck 1979). De to præsentationer af leksikonets teoretiske og metodiske fundament i Koselleck 1967 og Koselleck 1972 er knap så udfoldede.
- ⁵ Inden for begrebshistorien vil vi tale om et forhold mellem *begreb* og kontekst. I andre sprogteoretisk funderede tilgange vil forholdet være mellem tekst og kontekst, mellem tradition og fortolkning eller mellem diskursiv og ikke-diskursiv praksis.
- ⁶ Adspurgt om, hvilke traditioner han ser sig selv inden for, nævner Koselleck i et interview med Christof Dipper ud over socialhistorien først og fremmest "Heidegger-Gadamer-traditionen" (Koselleck 1998: 187).
- ⁷ Men andre steder har han fremhævet Gadammers adskillelse af erfaring og sprog: "For det første siger Gadamer, at vores verdenserfaring er muliggjort af og formidlet over sproget, men aldrig at den kun er en sproglig foreteelse eller frembragt af sproget" (Koselleck 1987: 30; min oversættelse).
- ⁸ Koselleck foretager en lignende skelnen mellem sprogsystem og sprogbrug, når han fremhæver forskellen mellem det forudgivne, diakront strukturerede sprog og den unikke tale, der har begivenhedskaraktter (Koselleck 1986: 101; Koselleck 1989: 656).
- ⁹ De to historikere er ansvarlige for et endnu ikke afsluttet leksikonprojekt omkring grundbegreber i fransk historie. Første 'hæfte' af værket *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820* blev udsendt i 1985. Til dato er udkommet 20 hæfter. I indledningen til dette værk plæderer Reichardt (1985) for, at værket repræsenterer en metodisk og teoretisk videreudvikling af begrebshistorien.
- ¹⁰ Betegnelserne 'begrebsfelt' og 'ordfelt' blev tidligt introduceret i den strukturelle semantik. For den tyske begrebshistorie har Jost Triers arbejde med 'ord- og begrebsfelter' været en inspirationskilde (Richter 1995: 48-49; Trier 1931).
- ¹¹ Den historiske leksikometri er især blevet udviklet af forskergruppen Laboratoire de lexecologie politique ved École Normale Supérieure i St. Cloud i Frankrig. For en introduktion til denne gruppes metoder, se Ifversen 1997, Reichardt 1998.
- ¹² Deres variant af begrebshistorien er dog også forbundet med en socialhistorie. Den adskiller sig især fra den Koselleck'ske ved dels at lægge vægt på begrebsanvendelsen i bredere sociale lag ('bottom-up') med henblik på at få adgang til deres tankeverden, dels at fokusere på den kommunikative kontekst. Begge dele er inspirationen af den såkaldte mentalitetshistorie (Reichardt 1985: 26-40; Richter 1995: 99-123).

¹³ Mange kritikere af begrebshistorien fremhæver 'diskurser' som nødvendige sproglige kontekster for begreber. Se Busse 2003, der plæderer for en 'diskurssemantik'; se også Lüsebrink 1998; Ifversen 2003; Jordheim 2001: 173. Der er dog ikke enighed om, hvorledes 'diskurs' bestemmes. En skillelinie går mellem en Foucault-inspireret bestemmelse, og en bestemmelse inspireret af talehandlingsteori. Koselleck har talt for, at begreber er omdrejningspunkter for diskurser.

¹⁴ Samme sted kritiserer Koselleck Skinner for at fokusere for meget på pragmatikken og for lidt på semantikken (Koselleck 2003b: 14).

¹⁵ Jeg har ikke nævnt den finske politolog, Kari Palonens mangeårige bestræbelse på at sammentænke Skinner og Koselleck, fordi formålet hermed mere specifikt retter sig mod at (gen)etablere en historisk funderet politisk teori, der kan udfordre herskende normativ teori. Resultatet af dette arbejde er publiceret i Palonen 2004.

¹⁶ For en introduktion til laboratoriets arbejde, se Ifversen 1997; Reichardt 1998.

¹⁷ Guilhaumou har foretaget en lang række analyser samt skrevet omfattende teoretiske redegørelser for sit arbejde. Han er blandt andet redaktør af det franske leksikonprojekt, *Dictionnaire des usages socio-politiques (1770-1815)*, der siden 1985 har resulteret i 8 små og temmelig unseelige bind. For en grundigere indføring i hans arbejde henvises til Ifversen 1997: 512-536.

¹⁸ Guilhaumou har selv fremhævet, at målet for den franske tilgang til begrebernes historie er at finde sammen med Kosellecks begrebshistorie (Guilhaumou 2000: 115).

Litteratur

- Bevir, Mark (1999): *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Boer, Pim den (1998): "The Historiography of German *Begriffsgeschichte* in the Ducth Project of Conceptual History" i I. Hamspher-Monk, K. Tilmans & F. deVree (eds.): *History of Concept. Comparative Perspectives*, Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 13-22.
- Bödeker, Hans Erich (1998): "Concept-Meaning-Discourse. *Begriffsgeschichte* Reconsidered" i I. Hamspher-Monk, K. Tilmans & F. deVree (eds.): *History of Concepts. Comparative Perspectives*, Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 51-64.
- Busse, Dietrich (1987): *Historische Semantik. Analyse eines Programms*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Coseriu, Eugenio & Horst Geckler (1981): *Trends in Structural Semantics*, Tübingen: Günter Narr Verlag.
- De Saussure, Ferdinand (1931 [1916]): *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot.
- Dipper, Christoph (2000): "Die 'Geschichtliche Grundbegriffe'. Von der Begriffsgeschichte zur Theorie der historischen Zeiten" i *Historische Zeitschrift* 270: 2, s. 281-309.
- Equipe "18ème et Revolution" (ed.) (1985): *Dictionnaire des usages socio-politiques (1770-1815)*, fasc.1. Désignant socio-politiques, Paris: Klincksieck.
- Gadamer, Hans-Georg (1975): *Truth and Method*, New York: The Seabury Press.
- Guilhaumou, Jacques & Denise Maldidier (1986): "Effets de l'Archive. L'analyse de discours du côté de l'histoire" i *Langages* nr. 81, Mars, s. 43-56.
- Guilhaumou, Jacques (1989): *La Langue politique et la Révolution française : De l'événement à la raison linguistique*, Paris: Klincksieck.
- Guilhaumou, Jacques (1990): "Diskursanalysens bidrag til de offentlige ideers og mentaliteters historie" i *Den Jyske Historiker* nr. 50, s. 137-143.

- Guilhaumou, Jacques (2000): "De l'histoire des concepts à l'histoire des usages conceptuels" i *Genèses* nr. 38, s. 105-118.
- Ifversen, Jan (1997): *Om magt, demokrati og diskurs: Diskuteret i lyset af den franske revolution*, Begrebshistoriske Studier 2, Aarhus Universitet 1997, bd. II.
- Ifversen, Jan (2000): "Tekster er kilder og kilder er tekster: Kildekritik og historisk tekstanalyse" i *Den Jyske Historiker* nr. 88, s. 149-174.
- Ifversen, Jan (2003): "Text, Discourse, Concept: Approaches to Textual Analysis" i *Kontur*, nr. 7, s. 60-69.
- Jordheim, Helge (2003): *Lesningens Vitenskap. Utkast til en ny filologi*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Kocka, Jürgen (2002): *Sozialgeschichte in Deutschland seit 1945. Aufstieg – Krise – Perspektiven*, Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Koselleck, Reinhart (1967): "Richtlinien für das Lexikon politisch-sozialer Begriffe der Neuzeit" i *Archiv für Begriffsgeschichte*, vol. 11, s. 81-99.
- Koselleck, Reinhart (1972): "Einleitung" i Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (eds.), *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band 1, Stuttgart: Ernst Klett Verlag, s. XIII-XXVII.
- Koselleck, Reinhart (1976): "'Erfahrungsraum' und 'Erwartungshorizont': Zwei historische Kategorien" i Ulrich Engelhardt, Volker Sellin, Horst Stuke (eds.) *Soziale Bewegung und politische Verfassung: Beiträge zur Geschichte der modernen Welt*, Stuttgart: Ernst Klett Verlag, s. 13-33.
- Koselleck, Reinhart (1979): *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Koselleck, Reinhart (1986): "Sozialgeschichte und Begriffsgeschichte" i Wolfgang Schieder & Volker Sellin (eds.): *Sozialgeschichte in Deutschland*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 89-109.
- Koselleck, Reinhart (1987): "Historik und Hermeneutik" i Reinhart Koselleck, Hans Georg Gadamer: *Historik, Sprache und Hermeneutik. Eine Rede und eine Antwort*, Heidelberg: Manutius Verlag, s. 7-36.
- Koselleck, Reinhart (1989): "Linguistic Change and the History of Events" i *The Journal of Modern History*, vol. 61, nr. 4, s. 649-666.
- Koselleck, Reinhart (1996): "A Response to Comments on the Geschichtliche Grundbegriffe" i H. Lehmann & M. Richter (eds.): *The Meaning of Historical Terms and Concepts*, Washington: German Historical Institute, s. 59-70.
- Koselleck, Reinhart (1998): "Begriffsgeschichte, Sozialgeschichte, begriffene Geschichte: Reinhart Koselleck im Gespräch mit Christof Dipper" i *Neue Politische Literatur* 43, s. 187-205
- Koselleck, Reinhart (2002): "Hinweise auf die temporalen Strukturen begriffsgeschichtlichen Wandels" i H. E. Bödeker (ed.): *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metaphergeschichte*, Göttingen: Wallstein Verlag, s. 29-48.
- Koselleck, Reinhart (2003a): "Die Geschichte der Begriffe und Begriffe der Geschichte" i C. Dutt (ed.): *Herausforderungen der Begriffsgeschichte*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter, s. 3-16.
- Koselleck, Reinhart (2003b): "Zeit, Zeitlichkeit und Geschichte – sperrige Reflexionen: Reinhart Koselleck im Gespräch mit Wolf-Dieter Narr und Kari Palonen" i J. Kurunmäki und K. Palonen (eds.): *Zeit, Geschichte und Politik. Zum Achtzigsten Geburtsstag von Reinhart Koselleck*, Jyväskylä: University of Jyväskylä, s. 9-34.

- Koselleck, Reinhart (2004): *Zeitschichten. Studien zur Historik*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Koselleck, Reinhart (2006a): "Conceptual History, Memory, and Identity: An Interview with Reinhart Koselleck" i *Contributions to the History of Concepts*, vol. 2, nr. 1, s. 99-126.
- Koselleck, Reinhart (2006b): *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Lüsebrink, Hans-Jürgen (1998): "Begriffsgeschichte, Diskursanalyse und Narrativität" i R. Reichardt (ed.): *Aufklärung und Historische Semantik. Interdisziplinäre Beiträge zur Westeuropäischen Kulturgeschichte*, Berlin: Duncker und Humblot, s. 29-44.
- Palonen, Kari (2004): *Die Entzauberung der Begriffe. Das Umschreiben der politischen Begriffe bei Quentin Skinner und Reinhart Koselleck*, Münster: LIT Verlag.
- Pocock, J. G. A. (1999): "Concepts and Discourses: Difference in Culture? Comment on a Paper by Melvin Richter" i H. Lehmann & M. Richter (eds.): *The Meaning of Historical Terms and Concepts*, Washington: German Historical Institute, s. 47-58.
- Reichardt, Rolf (1982): "Zur Geschichte politisch-sozialer Begriffe in Frankreich zwischen Absolutismus und Restauration" i *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* vol. 12. nr. 47, s. 49-74.
- Reichardt, Rolf (1985): "Einleitung" i R. Reichardt & E. Schmitt (eds.): *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, Bd. 1, München: R. Oldenbourg Verlag, s. 39-85.
- Reichardt, Rolf (1998): "Historische Semantik zwischen lexicométrie und New Cultural History: Einführende Bemerkungen zur Standortbestimmung" i Rolf Reichardt (ed.): *Aufklärung und Historische Semantik: Interdisziplinäre Beiträge zur westeuropäischen Kulturgeschichte*, Berlin: Duncker & Humblot.
- Reichardt, Rolf & Hans-Jürgen Lüsebrink (1990): *Die Bastille. Zur Geschichte eines Kollektivsymbols der französischen Revolution*, Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Richter, Melvin (1995): *The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Skinner, Quentin (1988a): "Meaning and Understanding in the History of Ideas" i J. Tully (ed.): *Meaning and Context. Quentin Skinner and His Critics*, Cambridge: Polity Press, s. 29-67.
- Skinner, Quentin (1988b): "A Reply to my Critics' in Meaning and Understanding in the History of Ideas" i J. Tully (ed.): *Meaning and Context. Quentin Skinner and His Critics*, Cambridge: Polity Press, s. 231-288.
- Skinner, Quentin (1999): "Rhetoric and Conceptual Change" i *Finnish Yearbook of Political Thought*, vol. 3, s. 60-73.
- Trier, Jost (1931): *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg: Winter.
- Ullmann Stephen (1962): *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford: Blackwell.